

Speidl Zoltán

Széljegyzetek egy vitához

(avagy, a totalitarizmus vége a politika nyomorúsága?)

Kerékgyártó T. István a "Totalitarizmus vége" című (Palócföld 1991/1 sz. 8-13 old.) vitaindítója bevezetőjében kijelenti: "A posztkommunizmus időszakát csaknem lehetetlen a leegyszerűsítések veszélye nélkül jellemezni. S nem csak azért, mert az alig néhány hónap alatt lezajló politikai konfrontációk zavaros áradatában nehéz eligazodni, hanem azért is, mert az, ami az elmúlt időszakban történt, nem hasonlít semmilyen más modernkori forradalomhoz."

Az idézetben foglaltak két okból sem igazán állják meg a helyüket, s csak a lezajlott (és zajló) folyamatok leegyszerűsítésének veszélyét fogadhatom el maradéktalanul. Miért? Például azért, mert nem tudom, mit is értsünk "posztkommunizmuson". Hiszen, ha erről beszélünk, akkor azt is mondjuk, hogy Magyarországon (vagy bárhol másutt), kommunizmus volt, akár egy röpké pillanatra is. Holott, még csak *kommunizmus sem* volt azon országokban, melyek most az átalakulás kínos útját járják. Hogy mi volt itt, persze nem csak Magyarországon? Kegyetlenül kemény – igenis fasisztoid – és lágyabb diktatúrák váltották egymást, melyek ideológiai munícióját a szocializmusnak, kommunizmusnak nevezett valami adta meg. Ezeket a diktatúrákat, mint jól tudjuk, magukat kommunistának nevező vakhitűek, semmiben sem hívó konjunkturalovagok, és kíméletlen inkvizítorok irányították egy bizantikus hatalom, a Szovjetunió fegyvereinek árnyékában, a nyugati jóléti demokráciák közömbösségétől kísérve.

Nem osztom K.T.I. véleményét a forradalmi átalakulásról sem. Mert, noha a változások számos vonatkozásban forradalmiak, forradalom még sem zajlott le a magukat nemrég

még szocialistáknak nevező országokban. Még ott sem volt forradalom, sőt ott a legkevésbé, ahol pedig fegyverek dörögtek, s vér folyt az utcákon. Romániában ugyanis puccs, egy napjainkban jobbra Afrikából és Dél-Amerikából ismert hatalomváltás történt.

Magyarországon, és az egész térségben, hosszú folyamat eredményeként jöttek létre a forradalmi jellegűnek minősíthető változások. Mert – maradván Magyarországnál –, ne feledjük, hogy 1956 után huzamosabb ideig már nem lehetett a régi módon uralkodni. Igaz, történtek erre embertelen kísérletek, ám viszonylag rövid idő után messzeható szellemi és gazdasági folyamatok indultak el az országban. Olyanok, amelyek előbb a hatalom kemény ellenállásába, esetenként megtorlási kísérleteibe ütköztek, majd a realitáshoz és "puhábbá" váló diktatúra szemhúnyása, félrenézése mellett bontogatták le, eleinte csak téglánként, az erődfémény falait. Kialakult az a réteg, s az a bázis (gondoljunk a háztájira, a butikokra, a maszekoskodásra, a gémkákra), ami(k)re mai gondjaink mellett is építeni lehet. S nem tegnap kezdték el ringatni a mostani pártok(?), mozgalmak(?) bölcsőjét sem.

Amit fentebb írtam, csak a vázlat vázlata, de talán igazolja, hogy valóban békés átmenet – és nem forradalom – történt, ami egy kedvező pillanatban, a külső és belső körülmények szerencsés találkozása révén, szabad választásokhoz vezetett és lehetővé tette az ország demokratikus intézményrendszerének *felülről* való kiépítését. (Az események természetéből eredően csakis “fentről” volt ez lehetséges.) S ha K.T.I. azt írja, hogy ami nálunk is történt “nem hasonlít semmilyen más modernkori forradalomhoz”, annak csakis egy, egyszerre örvendetes és bánnivaló oka van: Magyarországon utoljára 1956-ban volt forradalom.

Gyökereket és szárnyakat hiányol K.T.I. Valóban hiányoznak (talán csak gyengék még) azok a gyökerek, melyek biztos talajba kötnek minket, s hiányoznak (talán csak fejletlenek még) a szárnyak is, melyekkel az öntudat, a szabadság, vagyis az igazi polgári lét régióiba röpkélhetünk. Hiányzik még a jól működő társadalom is, de mit is várhatnánk egyetlen, röpké esztendődtől? Úgy vélem, szemben K.T.I.-vel, hogy az alattvalói léten bizonyos szempontokból nézve mindenképp sikerült már túllépnünk. Nagyon egyszerűen fogalmazva ugyanis: aki nem alattvaló, az a dolgok természeténél fogva, szabad ember. Tudom persze, hogy a nem alattvalóságnak számos összetevője van, s ameddig nem vagyunk ezek teljességének a birtokában, addig a szabadságunk is csak a már birtokolt alkotóelemek arányában nevezhető valódinak.

A magam részéről két egymástól jól elkülöníthető, ám ugyanakkor egymással szorosan összefüggő szféráját tudom a szabadságnak megnevezni. Az egyik a gondolkodás, a nyilvános véleményalkotás szabadsága, a másik – újfent egyszerűsítve –, a gazdaság szabadsága, ami egyebek közt azt is jelenti, hogy a társadalom lehetséges legnagyobb részének kiutnak azok az anyagi javak, melyeket az egyén képességei, tanultsága, munkájának hasznossága alapján kiérdemel, magának

megszerezni tud. Úgy vélem, ami a gondolkodás, a véleményalkotás szabadságát illeti, panaszra okunk egyre kevesebb lehet. (Sajnos, hogy a szabadság önmagában még nem garantálja a minőséget is.) Ha azonban a gazdaságra gondolunk, bizony elfelhősödhet a homlokunk, noha reménykeltő mozgások ott is megindultak.

A demokrácia – ebben azonosan gondolkodunk K.T.I.-vel –, korántsem a demokratikus intézmények összessége. Vitathatatlan, hogy ezek az intézmények törékenyek, s tény az is, hogy “nagyobb társadalmi csoportok úgy érzik, hogy őket kirekeszti a politikai gyakorlat abból, ami nekik jár...” hogy “a politikai gyakorlatban a deprivált helyzetű rétegek nem tudnak valóságos aktorként (szereplőként) résztvenni.” Lehet, nincs igazam, de legegélybb is azon kell elgondolkodnom, hogy tudjuk-e egyáltalában, mi is az, ami nekünk “jár”. Nem, nem azért, mert buták, éretlenek lennénk. Tanulatlanok vagyunk inkább, persze nem a szó iskolai értelmében (sokszor abban is), hanem a demokrácia, a politikai gyakorlat ismereteit nem tanultuk meg. Kérdés persze: mikor és hol tanultuk volna? Számos évünk fog még erre rámenni, de ez aligha vigasztalhatja azon legalacsonyabb státusú rétegeket, melyek nem kiszorultak, hanem soha be sem kerültek a politikába, s alig képesek befolyásolni saját sorsukat. Az igazi gondot az jelenti, hogy szélsőséges jobb- és baloldali csoportok mindent meg is tesznek annak érdekében, hogy elhitessék ezen rétegekkel, miszerint a politika alakítására, a demokrácia adta lehetőségek kihasználására még csak kísérletet sem érdemes tenni. Kellő demagógiával – hisz értenekek hozzá! – ezt könnyű elfogadtatni, s akik meg sem kísérlék, hogy a már ténylegesen létező demokratikus intézményrendszeren keresztül próbáljanak meg beleszólni az ország és saját létük alakításába, azok hamarosan egyetlen színterét ismerik majd a politizálásnak, az érdekérvényesítésnek. *Az utcán!*

K.T.I. azt gondolja, hogy az "uralkodó rend hívei ugyan annak örülnének, ha az egyének úgy tekintenének sorsukra, mint egy szerepre, melyet következetesen és szépen végigjátszanak, de ez csupán politikai ábránd." Eme kijelentést illetően kétségeim vannak. Azt nem kétlem, hogy az uralkodó rend (persze ki, vagy mi ez?) egyes hívei valóban erre törekuszenek, de összességében nézvést a dolgokat, kétlem, hogy a "rend" úgy ahogy van, egységesen (ha ugyan beszélhetünk egységes új uralkodó rendről) maga táplálna önmagában ilyen szándékokat. Már csak azért sem, mert ennek eredményeként az állampolgár újfent a felelősség alóli mentességbe akarhatna menekülni "a szórakozásba és a magánszférába...". Az "új rendnek" – szemben a régivel – ez nem lehet szándéka. Ezzel önmaga sírját ásná meg, mert a passzív állampolgár csak a diktatúra számára kívánatos, márpedig ami ma és itt van, habár sokmindenért hibáztatható is, mindennek nevezhető, csak diktatúrának nem.

K.T.I. szerint: "A hazugságok egyetemes elhallgatása és elleplezése – mely az államszocializmus szerkezeti vonásává és paradox módon az egyének túlélésének feltételévé vált – ugyanúgy a polgárosodás folyamatát akadályozta, mint az egyeduralkodó vagy a maga akaratát érvényesíteni akaró csoport döntéseinek kiszámíthatatlansága..." Szerintem nem paradox, hanem logikus összefüggésben volt az elhallgatás és a túlélés. Meggyőződésem, hogy az elhallgatás és az elleplezés, pontosan a demokratikus intézményrendszer létezése, a sajtó szabadsága okán, az "új rend" egyetlen felelősségteljes tagjának, csoportjának, pártjának sem lehet érdeke. De megtenni is nehezen tudná. S ez is egyik biztosítéka annak, hogy az "összeroncsolt társadalom" újbóli felépítése nem lesz utópia.

Brunda Gusztáv "A politika nyomorúsága" címmel (mihez képest nyomorúság?) megjelent dolgozatában (Palócföld 1991/1 sz. 14-26 old.) azt mondja, nemzedéke

szerencsés, "hiszen eszmélése előtt befejeződött az utolsó nagy politikai-hatalmi leszámolás." Hogy szerencse-e valamikor születni (és meghalni), nem tudom, miként azt sem, hogy szerencse-e valamiben résztvenni, vagy részt nem venni. Csak annyi bizonyos, hogy valamikor – bármikor – születni és élni, csupán az ismeretek, a tapasztalatok hiányát és többletét, a szemlélet, a látásmód különbözőségét jelenti.

Nyilván ebből a különbözőségből fakad, hogy B.G. kissé gúnyorosan fogalmaz. "Lám - írja - most szabadsággal(?) áldottak meg bennünket a Nagy Rendezők, s azt mi örömtől felbolydult lélekkel magunkra vettük." Akik félig, vagy egészen felnőtt fejjel értek meg sokmindent, ami – például – 1956 után történt, aligha tennének kérdőjelet a "szabadság" szó után, s kevésbé neveznék a személytelenséget, a magasban levést sugallóan "Nagy Rendezők"-nek azokat, akiket jószerént mindnyájunknak alkalmunk van ismerni.

Abban egyetértünk B.G.-vel, hogy nem kommunizmust hagytunk magunk mögött, tehát posztkommunista sem lehet az új rendszer, de ami a totalitarizmust és annak hitleri és sztálini válfaját illeti, igencsak elfogadom az azonosság hangsúlyozását, hozzátéve természetesen azt, hogy a szocializmus utolsó évtizedei már korántsem nevezhetőek a totális diktatúra korszakának.

Noha számos ponton lenne vitám B.G.-vel, szeretnék megállni egy mostanság oly divatos és valamiképp negatív kicsengésű szóhasználatnál. Ez pedig: a "politikai elit". Azért érzem esetenként zavarónak ezt, mert azt sugallja, hogy itt ugyebár nem történt semmi, csupán egyik elitet váltotta fel a másik. Ez a tétel – noha rejt magában a valóságból is egy adagot –, alapjában mégis megkérdőjelezhető. Még akkor is, ha az új politikai "elit" tagjai között ott vannak a régi "elit" tagjai is, lásd a parlamentet, az önkormányzatokat, a gazdaság egyes színtereit; de, hogy mégis kategorikusan tagadom a "politikai

elit” megfogalmazás téről és időről való elvonatkoztatás nélküli elmarasztaló tartalmát, annak legfőbb oka, hogy legyen bármínemű minőségű az új vezető erő (ha tetszik: elit), nem tagadható, hogy most *kiválasztódás* és nem kiválasztás révén jutott oda, ahol van. Ez pedig azt jelenti, hogy alkalmatlanság esetén, el is csapható. Nem feledhető ugyanis, hogy 1990 tavaszán milliók választottak ebben az országban, s ezek a milliók egy dologban feltétlenül egyetértettek: ami addig volt, az tovább már nem kell.

A mai pártokról szóló rövid elemzéséből csak egyet emelnék ki, azt is csak azért, mert jó hazai szokás szerint megelőlegez valamit, természetesen valami rosszat, sikertelenséget. Azt írja B.G.: “A kormánypárt elitjét alkalmazkodóvá tették a könyörtelen realitások, de a “balhét” nekik kell majd elvinni egy napon – végülis ezt vállalták. Vigaszuk lehet, hogy ők vezényelték le a nagy átalakulást.” Nem tudom, miért csak a “balhéről” lehet szó? Persze lehet, hogy tényleg “balhé” lesz. De a ma kormányzók természetesen nem azért vállalták, amit vállaltak, hogy “elvigyék a balhét”. Ki az az őrült, aki kudarcra szánja életének számos évét? Mellesleg: ha a rendszerváltást (változtatást) sikerül – rondán fogalmazva – “levezényelni”, már nem hiába adták politikára a fejüket, akik ma kormányoznak (s ebbe, tünjék bár ellentmondásosnak, de az ellenzékkel is beleértem). Az viszont biztos, hogy miként B.G. mondja, a jövő kínokban születik majd, de garancia lehet a sikerre, hogy az, amit szocializmusnak nevezünk, világméretben omlott össze. Így fegyverrel már aligha hozható vissza, amire százmilliók szavaznak nemmel.

Csongrády Béla a “túlparton” áll, amikor elkötelezett szocialistaként nyilatkozik. (Palócföld 1991/1 sz. 19-26. old.) Amit önmagáról mond, sem okom, sem jogom kétségbevonni, megcáfolni. Cs.B. egyebek közt megrendüléseiről ír, arról, hogy néha még ma is rossz hallania, hogy *Kádár János*, akinek

ravatalánál maga is tisztelgett, gyilkosnak nevezetik, s ennek igazságában már maga sem kételkedhetik. Elhiszem, hogy így volt, habár amikor Kádár János ravatalra került, alapvonalaiiban már ismert volt az a szerep, amit történelmünkben eljátszott. S hogy csak végrehajló volt? Ha ezt elfogadjuk, akkor megkérdézhajtjuk: eszerint a hivatásos állami hóhér szintjére süllyedt Kádár János, akinek a végtisztességet Cs.B. is megadta?

Azt írja, hogy az átmenet békességéhez, civilizáltságához a mai Szocialista Párt (az akkori MSZMP) néhány személyisége is hozzájárult. Ez tény, s ha neveket kell sorolni, feltehetően ugyanazokra gondolunk. De vajh mi az oka, hogy a mindkettőnk által összeállítható rövid névsorról néhányan már eltűntek, pontosabban szólva: pártjukból kilépve, parlamenti képviselőként a függetlenek között ülnek, vagy mandátumukról lemondva, visszatértek eredeti foglalkozásukhoz. Nem tudom, kell-e hálálkodnia a társadalomnak? Hála jár-e azért, mert a nemrég még a hatalom sáncai mögött meghúzódók nem nyúltak fegyverhez? Milyen normák szerint gondolkodunk, ha ezt érdemnek vesszük? A realitásérzék volna oly multhatatlan érdem?

Olvasom Cs.B. hozzászólásában, hogy a “szocialisták elsöprő veresége a posztisztálinista struktúrák könyörtelen és igazságtalan visszahatásaként következett be”. A vereség még csak *könyörtelen sem* volt, *igazságtalan* pedig *semmiképp*. Ami történt, a történelem logikája szerint történt. Valami, ami még csak az sem volt, aminek magát nevezte, bukásra ítéltetett, s meg is bukott.

Ugyancsak Cs.B. írja, hogy saját gyöngeségüknek is köszönhetik a vereséget, s annak, hogy a társadalom alapjában véve “differenciálatlanul” elveti az elmúlt negyven évet. A “differenciálatlanul” kifejezés használata azt sugallja, hogy igen, voltak megbocsáthatatlan tettek, de mint mondani szokták, sokminden épült is ám itt. Épült, az tény. De, míg a megbocsáthatatlan tettek nyugodtan

nevezhetők rendszerspecifikusnak, addig az építés aligha minősíthető így, hiszen a világban mindenütt (újja)építettek – a szó konkrét és átvitt értelmében –, de közben embereket meghurcolni és kiirtani, ideológiai alapon, csak a földgolyó egy jól körülhatárolható részén volt szokásos.

Olvasom, hogy különösen nagy csalódás volt az önkormányzati választásokon elszenvedett szocialistapárti vereség, mert “én személy szerint abban is bíztam, hogy ekkor majd figyelembe vétetik a felkészültség, az egyéni kvalitás, az egyenes jellem”. Mit mondjak: ezt még értelmezni is alig merem. Mert ezek szerint, mi volt a nem szocialista oldalon? Felkészületlenség? A kvalitások teljes hiánya? És – ami talán a legjobban elgondolkodtat – jellemtelenség?

Az igazi demokrácia minden lényegi ismérve – mondja Cs.B. – Bibó István értelmezése szerint is fellelhető ebben az országban. Egyetértve K.T.I.-vel, azt hangsúlyozza, hogy hiányzik még a civil társadalom, hiányzanak az állampolgári önszerveződések. Ha pedig ezek hiányoznak, hiányzik a politikai intézményrendszer egyik fontos – ha nem éppen a legfontosabb – kontrollja. Ez igaz, ugyanezt mondom én is. Csupán az zavar, amikor onnét érkezik a kritika, ahol nemrég még hallani sem akartak civil társadalomról, az állampolgárok alulról való, önkéntes, éppen ezért demokratikus szerveződéséről. Egyébként – szerencsére – egyre több (ám korántsem elég) az önszerveződés, és ez biztató ígért a nagyon is új demokrácia jövőjét illetően.

Mivel Cs.B. balról, és pártja politikai reményeiben csalódottan nézi a jelenségek jónéhányát, nem csodálható, hogy ő is a “keresztény-nemzeti” kurzus felelevenedésének a jeleit látja, s a konzervatív körök eszmei hegemoniájától tart. A keresztény-nemzeti kurzusról csak annyit mondanék, hogy azért, mert bármely világnézet – így a keresztény is – szabadon vallható, s a “nemzeti” kifejezést sem kell szókinsünkből kiirtani, aligha kell

tartani ettől a sokat emlegetett veszélytől. Nem jönnek vissza az 1930-as évek! Még a kormánykoalícióban is kisebbségben vannak, akik “keresztény-nemzeti kurzust” akarnának a fogalom Cs.B. által is idézett értelmében.

Nem tudom, kiket ért Cs.B. a konzervatívok alatt, s nem tudom, hogy az ő politikai színskáláján hol foglalnak ezek helyet. Balra? Jobbra? Vagy inkább mindenütt fellelhetőek, csak “konzervativizmusuk” mást és mást céloz meg? Jó volna tisztázni, hogy a konzervativizmus önmagában nem jó és nem rossz. Bizonyos hagyományos értékeket követni, vagy feleleveníteni, rosznak igazán nem nevezhető. S ha körülnézek mondjuk a parlament széksoraiban, bizony mondom, hogy minden pártban, így természetesen az MSZP-ben is látok konzervatívokat, természetesen a szó Cs.B. által használt elmarasztaló értelmében. Az pedig – olvasván a hazai lapok javarészt – elfogadhatatlannak tűnik, hogy a konzervatív erők “befolyásolják a sajtószabadság korlátlan érvényesülését is”. (Csak zárójelben: a sajtószabadságnak természetesen vannak korlátai is a világon mindenütt. Cs.B. pontosan olyan jól tudja ezt, mint én.)

Kétségtelen, hogy felerősödtek a nacionalista, pontosabban fogalmazva a sovinizta hangok is, de enyhén szólva is túlzás uralkodó jelenségeként beszélni erről. (Ismét zárójelben: a sovinizmus és a nacionalizmus ma és itt oly divatos egybemosása, mértéktartóan fogalmazva, hibás. Ennek igazolásául elég fella-pozni az értelmező szótárt.) Ám, ha terjednek is ezek a nézetek, értékelésükkor néhány tényről elfeledkeznünk nem szabad. Az egyik: az “internacionalizmus” minden eluralkodó eszmerendszerének sajnos természetes – ha jónak nem is nevezhető – visszahatása a kétségtelenül jelenlévő (de nem uralkodó!) sovinizmus; a másik tény: a környező országokban is ugyanezek a jelenségek tapasztalhatóak, esetenként a miénknél sokkalta fokozottabb mértékben és a nacionalizmusok – sovinizmusok – bizony kölcsönhatásban

állnak egymással. Vagyis: összefüggéseiből kiragadva vizsgálni és elmarasztalni bizonyos tendenciákat, történelmietlen. Végül: beszélni azon történelmi eseményekről, melyekről negyven évig nem volt szabad, s melyeket ki kell beszélni (persze az igazi az lenne, ha ezt környezetünkkel egyetemben tehetnénk), csak nagyon nagy elfogultsággal ítélnél el kategorikusan. Mi tagadás, az ellenségkép fenntartása – ha van ilyen –, korántsem magyar sajátosság, noha tagadhatatlan, hogy magunk mentségére nem elegendők csak a mások tetteit nézni. Összetett kérdés ez, s az a törekvés, mely mindezen jelenségekkel kapcsolatban azt akarja sugallni, hogy "lám, ezt hozta az új rend", manipulatív és igaztalan.

Cs. B. hozzászólásának olvastán úgy érzem, elfeledte, hogy a választásokat nem a magát lejáratott régi-új baloldal nyerte meg. (Az természetesen igaz, hogy európai értelemben vett baloldal, bizony nagyon is kelle-ne, de ma még, nálunk, csírájában is alig létezik ilyen.) A kormányalakításról szólni sokat nem óhajtok, csak annyit jegyeznek meg,

hogy a democráciákban a győztesek alakítanak kormányt, hiszen övék a többség, és övék a legfőbb felelősség. A "legalkalmasabb" emberekről pedig csak annyit: akikre Cs.B. gondol, egy széthullott országot hagytak örökül. Szakértelmük felmutatására igazán elég időt kaptak. Amit az önkormányzati választásokról ír, az is azt sugallja, hogy szerinte, szemben a múlttal, immáron az alkalmatlanok, a dilettánsok rémuralmának az ideje következett el. Lehet, hogy igaza lesz Cs.B.-nek. Ám azért némi távlatra is szükség van az ítéletalkotáshoz.

Cs.B. írása utolsó részében így fogalmaz. "Egészen biztos van azért kiút ebből a felemás, átmeneti – már nem az, még nem az – helyzetből is. Egy népben kell, hogy legyen annyi erő, hogy mindenem felülemelkedve összefogjon önmaga fennmaradásáért, s kihasználva a felettebb kedvező nemzetközi feltételeket, megformálja önálló nemzeti létének adekvát kereteit."

Ebben tökéletesen egyetértünk. Célunk – ezek szerint – tehát közös. Csak az odavezető utat látjuk másként.

